

2. Кислюк Л. Удосконалення технологій бібліотечного та довідково-бібліографічного обслуговування бібліотек вищих навчальних закладів у перехідний період [Текст] / Л. Кислюк // Вісник книжкової палати. – 2011. – № 3. – С. 38-41.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Іванійчук Т. Ю.

Наукова бібліотека Національного університету «Одеська юридична академія»

Проаналізовано сучасний вектор розвитку вузівських бібліотек України з урахуванням розбудови інформаційного суспільства. Наголошено на необхідності подальшого розвитку і вдосконалення правового регулювання суспільних відносин у сфері бібліотечної діяльності. Визначено місце бібліотечного права в системі сучасного українського права. Окреслено деякі проблемні питання правового регулювання бібліотечної діяльності зважаючи на практичний досвід роботи НБ НУ «Одеська юридична академія».

Ключові слова: право України, інформаційне право, бібліотечне право, правове регулювання, бібліотечна статистика, грошова застава в бібліотеці.

Мінливість світу, шалений темп розвитку соціальних комунікацій, науки і нових технологій у цифрову епоху призводить до збільшення стрімкості потоків інформації. Комунікаційні технології і носії інформаційного контенту впливають на організацію когнітивних, пізнавальних процесів у суспільстві і, зокрема у вузівському середовищі. Ясна річ, що бібліотеки, які завжди виконували роль лоцмана у інформаційному морі, повинні швидко реагувати на виклики часу і якомога оперативніше проходити стадію модернізації своєї діяльності, трансформуватися у більш потужні системи з новими ознаками та функціями. Разом з тим, цей процес переродження повинен відбуватися виважено і на професійному рівні, базуватися на вже напрацьованому потужному потенціалі. На сучасному етапі розвитку вузівської бібліотеки можливо навіть говорити про доцільність розширення її функцій до інформаційно-аналітичного центру, який акумулює потужні інформаційні ресурси, надає розширений набір інформаційних послуг, сприяє розвитку вузівської науки та освіти, а також соціокультурної складової. В цьому контексті хочеться відмітити, що в науковій бібліотеці НУ «Одеська юридична академія»

у 2010 році було організовано науково-інформаційний центр (НІЦ), який реалізує нові, модерні функції бібліотеки (робота з електронними ресурсами; забезпечення кастомізації встановленої системи Dspace та наповнення репозиторію eNUOLAIR (Electronic National University Odessa Law Academy Institutional Repository); просування праць науковців Університету в наукометричних базах даних; створення та наповнення контенту сайту НБ НУ ОЮА та ін.) і на сьогодні перебуває у стадії активного розвитку.

Свого часу Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» одним з головних пріоритетів було визначено прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство. Учасниками парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні, що відбулися 18 червня 2014 року [1], було зазначено, що в Україні закладено правові засади побудови інформаційного суспільства: прийнято низку законів та інші нормативно-правові акти, які регулюють суспільні відносини щодо створення інформаційних електронних ресурсів, захисту інтелектуальної власності на ці ресурси, впровадження електронного документообігу, захисту інформації тощо. У Рекомендації парламентських слухань вказано, що сучасне суспільство характеризується якісно новими тенденціями розвитку в інформаційній сфері, насамперед стрімким формуванням глобального інформаційного простору та глобальним інформаційним протиборством, розробкою і використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, виникненням принципово нових суспільних відносин за різноманітними напрямками інформаційної діяльності, зокрема, електронне урядування, доступ до публічної інформації, функціонування засобів масової інформації, державна статистика і документообіг, інформаційна діяльність у галузях освіти і науки, культури і мистецтва, в економічній, фінансовій, банківській, правоохоронній, законотворчій та інших сферах, які потребують всебічного дослідження і належного правового забезпечення. У контексті євроінтеграції України актуалізується проблема вивчення досвіду становлення інформаційного суспільства у країнах-членах Європейського Союзу, а також імплементації норм правових актів ЄС в інформаційне законодавство України.

З огляду на вищезначене, в умовах проведення в Україні важливих соціальних перетворень великого значення набуває проблема подальшого розвитку і вдосконалення правового регулювання суспільних відносин у сфері бібліотечної діяльності, визначення їх місця в системі українського права. Слід звернути увагу на актуальність розкриття базових дефініцій у правовій сфері бібліотечної діяльності, адже зрілість наукової теорії, повнота її теоретичних висновків, здатність адекватно відобразити глибинні процеси

значною мірою визначаються зрілістю і досконалістю наукових понять, що входять до складу цієї теорії. Вирішення окреслених проблем значною мірою забезпечить прорив у розвитку інформаційного суспільства в Україні та бібліотечної сфери, зокрема.

Разом з тим, слід завжди пам'ятати, що бібліотека – це не лише інформаційно-комунікативний центр, але й соціоосвітницька, соціокультурна структура. Вузівська бібліотека є одним з головних учасників освітнього та наукового процесу, серцем і душею університету. Правове регулювання цих напрямків діяльності бібліотеки також потребує вдосконалення в межах сучасного реформування освітньої сфери та соціально-культурного середовища, з урахуванням прийнятого нового Закону України «Про вищу освіту», який надає значну автономію ВНЗ України у багатьох аспектах їх діяльності і визначає бібліотеку, як один з основних структурних підрозділів вищого навчального закладу (п. 3, ст. 33) [2].

На сьогодні, на жаль, у правовій доктрині недостатньо дослідженими залишаються загальнотеоретичні питання, пов'язані з визначенням місця правовідносин щодо бібліотечної діяльності в системі українського права. Існує нагальна проблема у розробленні нових дефініцій та понятійного апарату «бібліотечного права». Можна відмітити лише поодинокі наукові розвідки з означеної тематики, які, однак, були проведені не науковцями-правниками, а фахівцями сфери соціальних комунікацій: Т. Вилегжаніна, І. Давидова, І. П. Коваленко, Ю. О. Маленкова та ін. Разом з тим, більш активну зацікавленість дослідників викликає проблематика законодавчого врегулювання правовідносин в окремих сферах бібліотечної діяльності: система захисту інформації в бібліотеках [3, с. 23-26]; авторське право в бібліотеці [4, с. 201-207; 5, с. 227-232]; функціонування електронних бібліотек [6] та електронних журналів [7] тощо.

Аналіз зарубіжних джерел щодо формування та розвитку бібліотечного права також не є однозначними. Так, дослідження заступника директора Бібліотеки Народової у Польщі, доктора С. Чайки дає можливість говорити про те, що «бібліотечне право» ототожнюється ним з бібліотечним законодавством [8, с. 39-45]. Подібним є визначення поняття «бібліотечне право», наведене фундатором бібліотечного права В. Ключевим. Він визначає бібліотечне право як сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини в процесі бібліотечної діяльності. На думку науковця бібліотечне право є складовою частиною інформаційного права. «Під бібліотечним правом, — указує він, — логічно розуміти розділ інформаційного права, що являє собою сукупність юридичних норм (правовий інститут), який регулює суспільні відносини в процесі бібліотечної діяльності та визначає її правовий режим» [9, с. 8]. У більш пізньому виданні О. Ф.

Бойкова та В. К. Ключев говорять про становлення на стику інформаційних правовідносин, що виникають при виробництві, розповсюдженні та споживанні інформації в умовах та/або за допомогою бібліотеки, комплексного інституту бібліотечного права в системі інформаційного права [10, с. 30]. Слід погодитись з І. П. Коваленко, що таке визначення бібліотечного права є неповним, оскільки суспільні відносини в бібліотечній сфері не обмежуються лише інформаційною діяльністю [11, с. 175-176].

Що стосується галузевої належності бібліотечного права, то на сьогодні доречно говорити про бібліотечне право, як комплексне правове явище, яке складає самостійну підгалузь законодавства. Як показує практика, бібліотечне право охоплює широкий спектр правовідносин: конституційно-правових, цивільно-правових, адміністративно-правових, інформаційно-правових, фінансово-правових та ін. В подальшому можливою є трансформація бібліотечного права в окрему підгалузь інформаційного права.

Слід враховувати, що з метою наукового та науково-технічного забезпечення розвитку інформаційного суспільства Кабінету Міністрів України, Національній академії наук України і національним галузевим академіям наук України було рекомендовано забезпечити, з урахуванням рішень Національної академії правових наук України, виокремлення інформаційного права та права інтелектуальної власності в окрему наукову спеціальність, що сприятиме розвитку інформаційного суспільства [1].

На сьогодні проміжна ланка, представлена підгалуззями права, стає усе більш значимим елементом правового регулювання, оскільки дозволяє диференціювати правове регулювання без ускладнення галузевої структури права. Таке методологічне «роздрібнення» рівнів системи права є тенденцією останніх десятиліть, адже внутрішньогалузева диференціація права є своєрідною відповіддю правової системи на ускладнення системи правових відносин [12, с. 14-17]. Як цілісне утворення підгалузь права регулює специфічне коло відносин у межах сфери правового регулювання відповідної галузі права, яка характеризується правовою уособленістю [13, с. 259].

Н. М. Крестовська звертає увагу на те, що диференціація об'єктивного права на конкретні підрозділи, формування нових галузей та інститутів права, залежить не стільки від суспільного ладу та волі держави, скільки від виникнення та усвідомлення соціальної потреби, інтересу у врегулюванні знов виниклих суспільних відносин або зміни пріоритетів вже існуючих [14, с. 144]. Тому ми можемо з упевненістю говорити про подальше прискорення розвитку законодавчого врегулювання правовідносин, що пов'язані з бібліотечною діяльністю та виділення їх в окрему підгалузь права, адже зацікавленість в цьому всієї бібліотечної громади України знайшло своє втілення в

проекті Маніфесту Української бібліотечної асоціації «Бібліотеки в умовах кризи» [15]. Поряд з іншими завданнями, що були запропоновані для обговорення, вказано на необхідність законодавчої підтримки бібліотечної галузі. Крім того, у 2013 році у Верховній Раді було зареєстровано проект ЗУ від 18.04.2013 р. № 2849 «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України (щодо модернізації бібліотек та розвитку бібліотечної справи)»[16] і це є досить суттєвим кроком у становленні бібліотечного права.

Правове регулювання бібліотечної діяльності – це вплив суб'єктів правового регулювання на суспільні відносини, пов'язані із здійсненням бібліотечної діяльності шляхом установавання правових норм, та їх реалізація з метою упорядкування вказаних відносин відповідно до моделей, закладених у цих нормах. При цьому слід враховувати, що сучасна правова сфера змінює координати правового впливу через відхід від домінування нормативно-регулятивної та ствердження нормативно-ціннісно-координаційної парадигми [17, с. 251].

Механізм правового регулювання бібліотечної діяльності розуміється як послідовний ланцюг зміни окремих правових явищ: норма права; поява юридичного факту; виникнення прав та обов'язків, що існують у правовідносинах, пов'язаних з бібліотечною діяльністю; реалізація цих прав та обов'язків, а за необхідності – і їх захист [18]. Дійсно, правовідносини в бібліотечно-інформаційній сфері виникають за наявності юридичних фактів, які трансформуються в правила поведінки при здійсненні бібліотечними фахівцями основних напрямів діяльності бібліотек, пов'язаних із формуванням бібліотечного фонду, обслуговуванням користувачів, управлінням бібліотечним персоналом, забезпеченням матеріально-технічної бази, генеруванням новітніх інформаційних продуктів і послуг.

На сьогодні бібліотечна діяльність регулюється низкою законів, підзаконних нормативно-правових актів та міжнародних угод, до яких приєдналася Україна. Законодавство України про бібліотеки та бібліотечну справу базується на Конституції України і складається з законів України «Про культуру», «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про вищу освіту», «Про інформацію», «Про авторське право і суміжні права», «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про обов'язковий примірник документів» та інших нормативно-правових актів.

Основні принципи та напрями розвитку інформаційного суспільства окреслені в Окінавській Хартії Глобального Інформаційного Суспільства, Програмі ЮНЕСКО «Інформація для всіх», матеріалах Всесвітнього саміту ООН з питань розвитку

інформаційного суспільства та ін. У 2000 році Україна підписала Меморандум про взаєморозуміння з Генеральним Директоратом з питань інформаційного суспільства Європейської Комісії. Цей міжнародно-правовий акт визначив умови співпраці України та Європейського Союзу щодо розвитку інформаційного суспільства в нашій країні.

18 серпня 2014 р. на Всесвітньому бібліотечному та інформаційному конгресі (80-а Генеральна конференція ІФЛА) було прийнято Ліонську декларацію щодо доступу до інформації та розвитку. Програма стане керівництвом для всіх країн у підходах до поліпшення рівня життя населення та позначить нові цілі на 2016-2030 роки. УБА підписала Ліонську Декларацію, бо розуміє роль бібліотек та інших інформаційних посередників у підтримці розвитку і вважає, що розширення доступу до інформації і знань різних верств суспільства підтримує стійкий розвиток і покращує життя людей, переконана, що інформаційно-комунікативні технології відіграють вирішальну роль у розширенні доступу населення до інформації [19]. Ліонська декларація повинна стати важливим інструментом адвокаційної діяльності на міжнародному, національному і місцевому рівнях.

У своїй діяльності НБ НУ ОЮА також керується Конституцією України та всіма переліченими законами України та міжнародними правовими актами, а також внутрішніми нормативними актами Статутом університету, «Положенням про наукову бібліотеку НУ ОЮА», технологічними інструкціями та іншими нормативними документами, що регламентують діяльність бібліотек.

Порядок доступу до бібліотечних фондів та інформаційних ресурсів, перелік основних послуг і умови їх надання визначаються «Правилами користування науковою бібліотекою НУ ОЮА», які складені на основі «Типових правил користування бібліотекою вищого навчального закладу освіти Міністерства освіти і науки України» [20] та «Типових правил користування бібліотеками в Україні» [21].

Слід звернути увагу на необхідність негайних змін до багатьох правових документів, які внаормовують різні ланки бібліотечного процесу, адже поява в бібліотечних фондах поряд з документами на традиційних носіях інформації й електронних інформаційних ресурсів потребує негайного доопрацювання інструктивно-нормативної бази організації комплектування, опрацювання, зберігання та використання електронних документів. На сьогодні відсутня взаємоузгодженість цих технологій з традиційно бібліотечними.

Все законодавство, показники звітності та відомчі інструкції в галузі бібліотечної справи створювалися і, відповідно, були розраховані на регламентацію діяльності

бібліотек в аналоговій системі комунікацій. Формування цифрової інфраструктури кардинально змінює умови, методи і форми роботи, обсяги і якість якої починають вимірюватися іншими параметрами і величинами. Завдання оновленого законодавчо-регламентуючого блоку полягає в тому, щоб зафіксувати зміни, що відбулися і задати для галузі нову систему координат.

Основним концептуальним положенням, що визначає стратегію оновлення нормативної бази, є визнання абсолютної рівності послуг, що надаються користувачам при особистому відвідуванні бібліотеки, і послуг, наданих віртуально. Цей підхід найбільш точно відповідає магістральній тенденції розвитку всієї сфери послуг в цифровому середовищі: ефективність роботи будь-якої установи сьогодні стає тим вище, чим більша частка сервісів виявляється в цифровій формі - за рахунок все зростаючих можливостей використовуваного програмного забезпечення.

Зміни у бібліотечній справі повинні не оминати й організацію роботи зі стандартами в галузі інформаційної, бібліотечної та видавничої справи в Україні. Зокрема, у зв'язку з істотними змінами функціоналу бібліотек в останні роки виникла об'єктивна необхідність перегляду тих показників, за якими оцінюється їхня робота. Нагальним видається прийняття нового національного стандарту з бібліотечної статистики.

Назріла необхідність надати більше свободи бібліотекам у прийнятті методичних рішень з вирішення робочих питань. Слід зазначити, що у НБ НУ ОЮА було свого часу прийнято методичне рішення з впровадження методики оформлення окремих етапів заміни втраченої читачами літератури на базі АБИС Unilib. На сьогодні, при складанні акту списання немає необхідності звіряти інвентарні номери і ціни з інвентарною книгою, картотекою безінвентарного обліку та Генеральним каталогом, як раніше (велика економія робочого часу і виключення помилок). Крім того, втрачені книги вносяться у вільному порядку, але при друкуванні акту автоматично розташовуються в порядку зростання номерів, а книги безінвентарного обліку ще й групуються за номерами. При помилковому внесенні до акту непотрібного номеру, є можливість поновити цей номер в електронній базі, а кількість списаних книг і сума вираховується автоматично. Акт приймання нової літератури взамін втраченої читачами, складаються вручну за схемою документа Microsoft Excel.

На другому етапі передачі акта списання або заміни в відділ комплектування будь-який акт можливо: відкрити, в разі необхідності відредагувати та доповнити; передивитись сумарні цифри; автоматично списати книги з електронної бази даних бібліотеки.

Однак, в Типових правилах не передбачено автоматизації даного процесу і тому на сьогодні актуальним є модернізація цього документу і не лише в частині, пов'язаній із заміною користувачем втрачених або пошкоджених документів.

Хочеться звернути увагу на таке питання, як застосування грошової застави, яка певною мірою може забезпечити збереження бібліотечного фонду за наявності випадків неповернення книг читачами. У НБ НУ «Одеська юридична академія» була напрацьована така практика, яку на сьогодні призупинено. Свого часу діяла «Інструкції про порядок застосування в бібліотеках України грошової застави за особливо цінні книги та об'єкти користування», яка, однак, втратила чинність у 2011 році. Разом з тим, у п. 2.7. Типових правилах користування бібліотекою зазначається, що «При наданні користувачам документів, які мають підвищений попит, додому, бібліотекою визначається розмір коштів, що передаються користувачами як забезпечення виконання ними зобов'язань щодо повернення одержаних у бібліотеці документів. За дітей кошти вносять батьки або особи, під наглядом яких перебувають діти. Якщо одержані в бібліотеці у такий спосіб документи не повертаються користувачами в зазначений термін і дії щодо їх повернення не мають результату, то кошти зараховуються на поточний рахунок бібліотеки і використовуються на придбання чи опрацювання бібліотечних документів». Можна зробити висновок, що використання грошової застави на сьогодні є правомірною дією, однак вважаємо за потрібне доопрацювання даного положення в нормативно-правових актах щодо бібліотечної діяльності.

Таким чином, можна визнати, що на сучасному етапі розвитку правової системи України та сфери бібліотечної діяльності в нашій державі бібліотечне право – це комплексне правове явище, яке складає самостійну підгалузь законодавства. В подальшому можливою є трансформація бібліотечного права в окрему підгалузь інформаційного права враховуючи зацікавленість держави та бібліотечної громади у виокремленні конкретної системи правових норм у самостійну підгалузь права та в її розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні»: постанова Верховної Ради від 03.07.2014 № 1565-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. - № 33. – Ст. 1163.
2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. - № 37-38. – Ст. 2004.

3. [Бобришева Олександра](#). Правові засади формування комплексної системи захисту інформації в бібліотеках / Олександра. Бобришева // [Вісник Книжкової палати](#). - 2009. - № 12. - С. 23-26. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vkp_2009_12_8.pdf
4. Мазуренко С. В. Вільне відтворення бібліотеками об'єктів авторського права з ціллю навчання, науки та культури / С. В. Мазуренко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса, 2009. - Вип. 51. - С. 201-207.
5. Менсо І. Електронні бібліотеки : історико-правовий огляд / І. Менсо // Юридичний вісник. - 2014. - № 1. - С. 227-232.
6. Імперативи розвитку електронних бібліотек : pro et contra [Електронний ресурс] = Imperatives of the Electronic Libraries Development: pro et contra : матеріали міжнар. веб - конф. (м . Харків , 27 берез . 2014 р .) / Нац . юрид . ун - т ім . Ярослава Мудрого , Наук . б - ка , Харк . нац . ун - т ім . В . Н . Каразіна , Центр . наук . б - ка ; [за заг . ред . Н . П . Пасмор]. – Електрон . текстові дані . – Х ., 2014. – Назва з титул . екрана .
7. Ярошенко Т. О. Електронні журнали в системі інформаційних ресурсів бібліотеки / Т. О. Ярошенко. — К. : Знання, 2010. — 215 с.
8. Чайка С. Нове бібліотечне право в Польщі / С. Чайка // Бібл. вісн. - 2006. - №4. - С. 39-45
9. Ключев В. К. Правовая основа деятельности библиотеки : учеб.-практ. пособие / В. К. Ключев. — М. : Профиздат : МГУКИ, 2002. — 95 с
10. Бойкова О. Ф. Правовая среда российской библиотеки : учеб.-практ. пособие / О. Ф. Бойкова, В. К. Ключев. - М. : Либерея-Библинформ, 2011. – 224 с.
11. [Коваленко І. П.](#) «Бібліотечне право» як засіб формування правової культури майбутніх фахівців бібліотечно-інформаційного профілю / І. П. Коваленко // [Вісник Харківської державної академії культури](#). - 2012. - Вип. 35. - С. 174-180. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/hak_2012_35_21.pdf
12. Галета О. А. Підгалузь права як категорія сучасної загальнотеоретичної юриспруденції / О. А. Галета // Порівняльно-правове право. – 2014. - № 5. - С. 14-17 http://pap.in.ua/5_2014/3.pdf
13. Загальна теорія держави і права : підруч. / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. - Х.: Право, 2002. - 432 с.
14. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : монографія / Н.М. Крестовська. - О. : Фенікс, 2008. - 328 с.

15. Маніфест Української бібліотечної асоціації «Бібліотеки в умовах кризи» (проект) (03.06.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ula.org.ua/ua/news/3108-manifest-ukrainskoi-bibliotechnoi-asotsiatsii-biblioteku-v-umovakh-kryzy-proekt>

16. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України (щодо модернізації бібліотек та розвитку бібліотечної справи) : проект ЗУ від 18.04.2013 р. № 2849 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG27500I.html

17. Крижанівський А. Ф. Сучасний правопорядок : контури теорії / А. Ф. Крижанівський // Актуальні проблеми теорії держави і права : зб. наук. праць . – О., 2011. – Вип. 57. – С. 251-258.

18. [Коваленко І. П.](#) Комунікаційні засоби формування правової культури бібліотечних фахівців [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Коваленко Ірина Павлівна ; Харк. держ. акад. культури. - Х., 2010. - 21 с.

19. Бібліотеки відкривають світи: підсумки V Львівського бібліотечного форуму (18.09.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ula.org.ua/ua/news/2917-v-lvivskiyi-bibliotechnyi-forum-10-13-veresnia-2014-r-2>

20. Про затвердження Типових правил користування бібліотекою вищого закладу освіти Міністерства освіти України : наказ Міністерство освіти України від 31.08.1998 № 321 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1038.308.0>

21. [Про затвердження Типових правил користування бібліотеками в Україні](#) : наказ Мінкультури України від 05.05.1999 № 275 // Офіц. вісн. України. – 1999. - № 28. - стор. 243, код акту 9052/1999